

7. До основних сфер діяльності Національної поліції, де міститься службова інформація, відносяться: а) сфера здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, сфера застосування оперативно-технічних заходів; б) сфера протидії тероризму та екстремістським проявам; в) сфера діяльності чергових частин; г) сфера забезпечення публічної безпеки і порядку; д) сфера охорони працівників суду, правоохоронних органів, учасників кримінального процесу та інших осіб; е) сфера боротьби з окремими видами злочинів; є) сфера роботи з кадрами; ж) сфера мобілізаційної роботи, територіальної оборони та цивільного захисту; з) сфера зв'язку, інформаційно-телекомунікаційних та комп'ютерних мереж; и) сфера охорони державної таємниці; і) сфера криптографічного захисту інформації.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію [Електронний ресурс]: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу :<https://goo.gl/fqcm7P>.
2. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р., № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
3. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс]: Закон України від 13 січня 2011 р., № 2939-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
4. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію в системі Національної поліції України [Електронний ресурс]: Наказ НП України від 10 травня 2016 р., № 385. – Режим доступу: <https://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1912166>.
5. Про державну таємницю [Електронний ресурс]: Закон України від 21 січня 1994 р., № 3855-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.

ПИРОЖКОВА Ю. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент, докторант
(Запорізький національний університет)

УДК 342.9

**ВИХОВНА ФУНКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА:
СУЧАСНА ПЕРЕОЦІНКА ЦІННІСНОГО ЗМІСТУ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГАЛУЗЕВОГО ПРЕДМЕТА**

Реалізація цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства є неможливою без відповідного рівня правової культури та правової свідомості. Формування базових правових цінностей досягається шляхом оптимального використання потенціалу виховної функції права. У статті приділена увага дослідженню оновленого змісту виховної функції адміністративного права (окреслено її основні елементи та форми реалізації) у контексті трансформації галузевого предмета. Запропоновано власне визначення виховної функції адміністративного права.

***Ключові слова:** функції адміністративного права, загальносоціальні функції адміністративного права, соціально-культурні галузеві функції, виховна функція адміністративного права.*

Реализация ценностей демократии, правового государства и гражданского общества невозможна без соответствующего уровня правовой культуры и правового сознания. Формирование базовых правовых ценностей достигается путем оптимального использования потенциала воспитательной функции права. В статье исследуется содержание воспитательной функции административного права (обозначены ее основные элементы и формы реализации) в контексте трансформации отраслевого предмета. Предложено собственное определение воспитательной функции административного права.

Ключевые слова: функции административного права, общесоциальные функции административного права, социально-культурные отраслевые функции, воспитательная функция административного права.

The implementation of the values of democracy, constitutional state and civil society is impossible without an appropriate level of legal culture and legal consciousness. Formation of basic legal values achieved by the optimal use of the potential of educational rights function. In the article the content of the educational function of administrative law (referred to its basic elements and forms of implementation) in the context of the transformation of the branch of the subject. Suggest my own definition of the educational function of administrative law.

Key words: functions of administrative law, general social function of administrative law, social and cultural functions of branch, educational function of administrative law.

Вступ. Динаміка соціально-економічних і політико-правових процесів, упровадження демократичних засад державного розвитку в Україні зумовлює необхідність виховання людини в дусі нових суспільних стандартів, адже реалізація цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства є неможливою без самоорганізації та соціальної активності громадян, належного рівня їх політико-правової культури і правосвідомості, що, в кінцевому підсумку, і зумовлює відповідну переоцінку стратегії виховного впливу галузі внаслідок нового бачення виховної функції адміністративного права, окреслення її унікальних особливостей в контексті трансформації галузевого предмета. Саме завдяки реалізації виховної функції, яка «відображає ставлення права до виховання, показує його як знаряддя соціальних перетворень, інструмент активного впливу на свідомість і поведінку особи, виражає спроможність правової системи до вирішення завдань і досягнення цілей, що стоять перед суспільством у галузі соціального виховання» [1, с. 7] та є доволі важливою у спектрі соціально-культурних функцій галузі (адже ще в 1903 р. голова Комітету міністрів Росії граф С. Вітте влучно зазначив: «Горе країні, яка не випестувала у своєму народі повагу до закону і власності, а навпроти, установила різноманітні форми колективної власності, не визначеної належним чином у законі... У такій країні рано чи пізно можуть трапитися такі печальні події, які раніше були невідомі») [2, с. 24], адміністративне право реалізує соціально-культурну функцію – функцію виховання особи.

Питання сутності та змісту виховної функції права та правового виховання активно обговорюються вченими-юристами, адже завдання щодо викорінення злочинності, виховання правовими засобами законслухняної особистості не втрачає своєї актуальності ніколи. Так, наприклад, Н. Пильгун, досліджуючи роль виховної функції права в системі державотворення, зазначає, що її можна визначити як напрям правового впливу на індивідуальну та суспільну свідомість, який полягає у формуванні правосвідомості, правової культури та викоріненні зі свідомості правового нігілізму. Виховна функція права, як вважає вчена, полягає у формуванні за допомогою юридичних приписів такої особистості, яка поважає прийняті демократичним шляхом закони, проявляє правову активність, має високий рівень правової культури [3, с. 73–74]. Висновок про те, що виховання правосвідомості, формування у громадян стиму-

лів правомірної поведінки – одне із найважливіших завдань виховної функції права, обґрунтовують також О. Зайчук та Н. Оніщенко [4, с. 329] Доволі цікавими є висновки щодо виховної функції права М. Тимошенко та І. Шляхтурової, які у своїх працях розвивають теорію «моралі та права як виховних орієнтирів», зазначаючи при цьому, що кінцевою метою виховної функції права є формування гармонійно розвинутого громадянина демократичного суспільства, а «виховний вплив права слід розглядати як самостійний напрям правового впливу на свідомість та поведінку особи. Його специфіка полягає у тому, що він складається із взаємопов'язаних процесів: нормативно-регулятивних, ідеологічних, управлінських, інформаційних, психологічних, організаційних, причому домінуючою у забезпеченні реалізації ідейно-виховного потенціалу права є нормативно-правова регуляція, адже наділена можливістю виховного впливу на свідомість та поведінку особи. Виховний вплив права здійснюється шляхом його впливу на думки та почуття людини, які хоча і є невід'ємною властивістю особистості, але є відносно вільними по відношенню до норм права, тому не можуть бути предметом правової регламентації» [5, с. 20–21]. Досить «розмитим», позбавленим суттєвих ознак, є визначення виховної функції права, запропоноване О. Швиркіним, – це виховна дія права, спрямована на перетворення суспільних відносин та їх адаптації до нової реальності правової держави та громадянського суспільства в межах правових засобів. Зазначене визначення придатне, в принципі, до тлумачення змісту будь-якої загальносоціальної функції права. Виховна функція права є об'єктом ґрунтовного наукового дослідження з боку вчених-юристів і на рівні монографічних досліджень. У цьому сенсі варто згадати про праці на рівні дисертаційних робіт Л. Барнашевої «Виховна функція права розвинутого соціалізму» (1981 р.), І. Слюсаренко «Виховна роль соціалістичного права та роль ОВС у її реалізації» (1982 р.), Н. Чечіної «Виховна функція радянського цивільного процесуального права» (1972 р.), О. Швиркіна «Виховна функція права та роль органів внутрішніх справ у її реалізації» (2000 р.) та ін. У науковій літературі цілком справедливо зауважується, що виховання, на відміну від регулювання, – не специфічна функція права, а те загальне, що об'єднує право із іншими ідеологічними засобами впливу на свідомість людини: ідеологією, мораллю, мистецтвом, політикою. [7, с. 98]. Різниця між виховною роллю права і правовим регулюванням вбачається у тому, що «об'єктом регульовального впливу права стають вольові акти у поведінці людей, а об'єктом виховної функції права слугує не поведінка людини, а її свідомість – думки, уявлення, почуття» [8, с. 485–486]. Виконуючи роль регулятора поведінки, право не лише упорядковує суспільні відносини, але й формує в особи правильне усвідомлення своїх дій, виховує повагу до загальнолюдських цінностей. Отже, як бачимо, більшість дослідників схильні сприймати виховну функцію права як напрям правового впливу на духовну (ціннісну, світоглядну, культурну) сферу суспільних відносин.

Стрижневу роль у переоцінці сучасного розуміння змісту виховної функції галузі, безумовно, відіграє багатоаспектне комплексне поняття «виховання», яке характеризується у соціології – як вид соціальної діяльності; у політології – як ідеологічний вплив на свідомість особистості, спрямований на сприйняття підтримуваного в державі способу життя; у педагогічній науці – як базова категорія, що характеризує діяльність зі створення матеріально-духовних, організаційних та інших необхідних умов формування та розвитку особистості. Поняттям «виховання» у науково-психологічній літературі традиційно позначається процес цілеспрямованого і планомірного формування світогляду, переконань, волі і характеру, потреб і здібностей, моральних, трудових, естетичних та фізичних якостей людини, характерних рис особистості. Суть процесу виховання – у закономірному, організованому, безперервному, системному впливі на розвиток особистості з метою формування у неї відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій [9, с. 24]. Виховання заохочує і засуджує певну поведінку, надаючи людині інформацію про соціально сприятливі форми, способи і засоби задоволення своїх потреб. Виховання у будь-якому значенні пов'язане і з удосконаленням, і з нівелюванням індивідуальних особливостей, з компенсацією і корекцією як фізичних, так і психологічних, як поведінкових, так і духовних характеристик людини [10, с. 119–120].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження оновленого змісту виховної функції адміністративного права у контексті трансформації галузевого предмета.

Результати дослідження. Розпочинаючи аналіз виховної функції адміністративно-го права, слід вказати на відсутність системних досліджень зазначеного питання в роботах вчених-адміністративістів, тому алгоритм її пізнання слід побудувати з урахуванням цілком справедливих висновків О. Швиркіна, який абсолютно аргументовано пропонує, по-перше, диференціювати елементи змісту виховної функції права таким чином: об'єкт (духовна сфера життя суспільства – індивідуальна, групова та суспільна правосвідомість та соціально значимі форми поведінки), засоби впливу (власне правові – принципи права, правові норми, нормативно-правові акти, юридична відповідальність, правовідносини, реалізація права, законність тощо, засоби правової пропаганди – засоби масової пропаганди: телебачення, радіо, періодичні друковані засоби та засоби обмеженого впливу – лекції, тематичні виступи юристів, навчальні освітні програми тощо), мета (якісні зміни різноманітних елементів правової культури та їх рівнів); по-друге, ціннісною основою правовиховної діяльності виступають загальнолюдські гуманістичні принципи, втілені у законодавстві; по-третє, «буття» виховної функції права як правової категорії відбувається через власні форми реалізації, такі як правове виховання, правове формування особистості, виховний вплив при реалізації власне юридичних функцій права (при цьому вченим акцентується увага на суттєвому аспекті – незважаючи на беззаперечну паритетність переконання та примусу, для правового виховання примус застосовується лише щодо осіб, щодо яких інші форми впливу не є ефективними), при цьому правовиховний вплив здійснюється як через діяльність належних суб'єктів (органи, організації, спеціально уповноважені державою особи, які через реалізацію власних повноважень здійснюють регулятивну, правоохоронну та правовиховну діяльність, реалізуючи виховний потенціал права як унікальної системи ідеологічного впливу на особу), так і поза нею (правове формування особистості як стихійний вплив правової дійсності) [6].

Формування правової, соціальної держави та громадянського суспільства в Україні потребує спрямування виховної функції адміністративного права насамперед на головний об'єкт впливу – суспільну правосвідомість, яка є внутрішнім регулятором як правомірної поведінки особи (доцільний для суспільства та держави варіант), так і протиправної. Найбільш поширеним у сучасній філософсько-правовій літературі є визначення правосвідомості як сфери суспільної свідомості, що відображає правову дійсність у формі правових знань і оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права Виникаючи до або після права чи разом з ним, правосвідомість супроводжує право впродовж усієї правової історії, усього існування державно організованого суспільства. Категорія «правосвідомість» слугує для відображення особливого виміру правової дійсності, ставлення людей та суспільства до права, правової поведінки людей, правової діяльності держави, її інституцій [7, с. 34]. Кожна людина, так чи інакше, стикається з правовими нормами: певні відомості отримує із засобів масової інформації, читаючи пресу або спеціальну літературу, спостерігаючи за діяльністю правотворчих або правоохоронних органів, самостійно беручи участь у правовідносинах. Повсякденна правосвідомість є більш поширеною, оскільки основна маса населення не має спеціальної юридичної освіти, і водночас вона має обмежений характер, тому що уявлення про право знаходяться у рамках повсякденного досвіду людини [13, с. 384–385]. Особливістю професійної правосвідомості є стійке знання правових норм, специфічних юридичних процедур тощо. Це правосвідомість людей, що мають юридичну освіту і включені в юридичну діяльність: суддів, прокурорів, адвокатів, юрисконсультів тощо. Професійна правосвідомість юриста «визначається не лише досконалим знанням необхідних юридичних норм, якістю правових знань у цілому, але й ставленням до права як до цінності, як до ефективного засобу регулювання суспільних відносин» [14, с. 16].

Сучасні державні перетворення в Україні зумовлюють відповідні зміни пріоритетів вітчизняного адміністративного права, у відповідності до яких виховний потенціал галузі спрямовується, насамперед, на окреслення стратегічних напрямів щодо формування ціннісних та ідеологічних принципів, емоційних і вольових правових настанов, правових традицій і норм, певних правових стереотипів, варіантів дій, необхідних для досягнення правових цілей

у суспільних відносинах, що охоплюються галузевим предметом. Так, судова реформа, реформування публічної адміністрації та органів правопорядку, реформування економічної та політичної системи, децентралізація, електронне врядування та електронна демократія безпосередньо відобразилися і на виховній функції галузі у частині як впливу на повсякденну правову свідомість усіх верств українського суспільства (розуміння прав і свобод людини і громадянина, законності, права кожного на справедливий суд, впевненості, що порядок у суспільстві буде забезпечено, що права та законні інтереси будуть суворо охоронятися, а ті, хто їх порушить, будуть покарані, а порушені права відновлені. Створення уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції – Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції; реформування органів правопорядку – створення Національної поліції та реформування діяльності органів прокуратури, судова реформа, реформування державної служби в Україні, що привело до прийняття ряду важливих для суспільства законів – Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України», Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції», Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII «Про прокуратуру», Закону України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію», Закону України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII «Про державну службу», Закону України від 15 березня 2016 р. № 1022-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей подання службовими особами декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у 2016 році», Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів», – стрижеві позиції, що наочно ілюструють динаміку та змістовне наповнення виховної функції галузі у зазначеному аспекті), так і на професійну правосвідомість державних службовців, суддів, прокурорів, поліцейських, адвокатів, юрисконсультів. Зважаючи на специфіку предмета галузі, зупинимося на цьому аспекті детальніше, адже ефективність правовиховного впливу адміністративного права на особу залежить не лише від якості законодавства, але й від його ефективної реалізації у відносинах публічного управління через діяльність належних суб'єктів, яка повинна базуватися, зокрема, і на внутрішній правовій переконаності особи щодо ефективного виконання покладених на неї обов'язків. У контексті розгляду зазначеного питання, спираючись на аналіз чинного законодавства, слід зазначити, що виховний вплив адміністративного права на професійну правосвідомість суб'єктів адміністративного права, наділених владними повноваженнями, здійснюється через власне правові засоби впливу – принципи права, правові норми (шляхом встановлення норм-принципів, норм-завдань та компетенційних норм), нормативно-правові акти, юридичну відповідальність. Так, ще у 1968 р. Є. Назаренко зазначала, що «правосвідомість службовців державного апарату є особливим видом правосвідомості, що формується в практиці реалізації права, в якій державні службовці беруть участь як професіонали, наділені особливими для цього повноваженнями» [14, с. 122]. Професійна діяльність при цьому виступає як «важливий чинник «кодуювання» людських відчуттів, завдяки чому сприйняття стає вибіркоким і реагує на ті об'єкти, які пов'язані з цією діяльністю» [15, с. 38]. Зважаючи на цілком справедливе зауваження К. Кім, що в умовах політико-правових і адміністративних реформ, здійснення державної політики протидії корупції значно зростають вимоги до рівня правової свідомості державних службовців як активних учасників правоосвітнього та правотворчого процесів, які досить часто у своїй діяльності застосовують правові норми, особистий розсуд, адже є ключовою ланкою у вирішенні функцій, спрямованих на організацію і регулювання найбільш важливих сфер життя суспільства [16, с. 58], логічною вбачається посиленна та незмінна увага виховної функції галузі щодо питань етики державної (публічної) служби, правової культури службовців, у першу чергу посадових осіб, підвищення їх правової культури, забезпечення належної поведінки у відносинах із фізичними та юридичними особами, стимулювання правомірної поведінки. Зазначене знаходить свою практичну реалізацію і в чинному законодавстві – для відновлення громадської довіри до діяльності державних органів, їх посадових осіб Поста-

новою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 65 було затверджено «Правила етичної поведінки державних службовців», які регулюють моральні засади діяльності державних службовців. У новому Законі України «Про державну службу» окреслені основні принципи, на підставі яких повинна здійснюватися щоденна професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті, щодо практичного виконання завдань і функцій держави. З метою зміцнення дисципліни та законності серед працівників апарату Міністерства внутрішніх справ України, безумовного забезпечення прав і свобод громадян, дотримання стандартів етичної поведінки, доброчесності та запобігання конфлікту інтересів у діяльності працівників, територіальних органів, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС, Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 квітня 2016 р. № 326 затверджено Правила етичної поведінки працівників. На вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді, «щоб, на думку розсудливої, законслухняної та поінформованої людини, його поведінка була бездоганною», спрямовані норми Кодексу професійної етики судді. Досліджуючи особливості правового виховання поліцейських, порівнюючи закон України «Про міліцію» із законом України «Про Національну поліцію», В. Трофименко цілком справедливо зауважує, що новий Закон вже не наголошує на збройному статусі оновленої правоохоронної структури, а вимагає від українського правоохоронця скоріше миротворчої функції, яка буде спрямована на захист і охорону громадян. Це потребує від поліцейського певних особистісних характеристик, які будуть забезпечувати ефективну співпрацю правоохоронних органів із населенням, формуючи тим правову культуру серед населення та позитивний імідж поліцейського [17, с. 74]. Таке розуміння поліції як «сервісної» служби зумовлює відповідне переформатування і виховної функції адміністративного права в аспекті формування правосвідомості «нового» поліцейського – моральних, професійно-ділових та соціально-громадянських установок. Сформована правосвідомість працівника поліції забезпечить абсолютну надійність у ділових стосунках, буквальне виконання покладених на нього державою зобов'язань, навіть у супереч власним переконанням.

Висновки. Отже, виховна функція адміністративного права у зазначеному випадку є одним із тих елементів, який дозволяє сформувати позитивний імідж поліцейського та зняти із порядку денного гостроту питання щодо розширення прав і можливостей поліцейських під час комунікації з правопорушниками (так звана презумпція правоти поліцейського). Саме оптимальне використання потенціалу виховної функції галузі дасть змогу поліцейському у відповідності до п. 10 Розділу III Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі, затвердженої Наказом МВС України 7 листопада 2015 р. № 1395, оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю. Не занурюючись у подальше дослідження виховного впливу адміністративного права на професійну правосвідомість суб'єктів публічного управління (адже це питання може стати окремою темою для дослідження) підсумуємо, що адміністративне право, внаслідок реалізації впливу на суспільну правосвідомість, здійснює потужний виховний вплив, визначаючи пріоритетні напрями її формування, що повинно привести до поваги до права як соціального регулятора суспільних відносин. Виходячи із зазначеного, вважаємо за доцільне запропонувати визначення виховної функції адміністративного права як напряму його безперервного впливу на волю, думки і почуття особи, який спрямований на формування ціннісних соціально-правових орієнтирів, правової свідомості, правової культури, стимулів до правомірної поведінки особи та превенцію правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Слюсаренко О.Л. Проблеми виховної функції права та правового виховання в сучасних умовах / О.Л.Слюсаренко, Т.В.Кунгурцева // Юридична наука. – № 2/12. – С. 7–11.
2. Социальная структура и стратификация в условиях формирования гражданского общества в России. – М. : Ин-т социологи, 1995. – Кн. 1. – С. 24.

3. Пільгун Н.В. Роль виховної функції права в системі державотворення сучасності [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/18675/1/%D0%9F%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%83%D0%BD%20%D0%9D.%D0%92..pdf>
4. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Тимошенко М.А. К вопросу о воспитательных функциях морали и права в гражданском обществе / М.А. Тимошенко, И. В. Шляхтурова // Грани познания. – 2012. – № 2(16). – С. 18–22.
6. Швыркин А.А. Воспитательная функция права и роль органов внутренних дел в ее реализации: Дис...к. ю. н.: 12.00.01 / А.А. Швыркин. – М., 2002. – 216 с.
7. Радько Т.Н. Теория функций права: монография / Т.Н. Радько. – Москва: Проспект, 2014. – 272 с.
8. Общая теория права: курс лекций / под общ. ред. В.К. Бабаева. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с.
9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: в 2 кн. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения / И.П. Подласый. – М. : Владос, 1999. – 253 с.
10. Аносов І.П. Антропологічний підхід до процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості / І.П. Аносов, М.В. Елькін // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 119–124.
11. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Мухін В.В. – Х., 2007. – 200 с.
12. Макушев П.В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалювання): дис. ... к.ю.н.: 12.00.01 / П.В. Макушев – К., 2004. – 237 с.
13. Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / [Н.В. Варламова, В.В. Лазарев, В.В. Лапаева и др.]; под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.
14. Баранов П.П. Правовая психология курсантов вузов МВД России: монография / П.П. Баранов, Л.В. Мещерякова. – Ростов-на-Д. : РЮИ МВД России, 2001. – 168 с.
15. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учебник / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.
16. Кім К.В. До питання правосвідомості державних службовців / В.Д. Кім // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2014. – № 1106. – Серія «Право». Випуск № 17. – С. 58–61.
17. Трофименко В.А. Нова українська поліція у призмі правового виховання / В.А. Трофименко // Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: матеріали XVII міжнар. наук.-практ.конф. (м. Київ, 24–25 липня 2015 р.) – Київ, 2015. – С. 73–76.

